

sokáig kellett is várnia a szakközönségnek erre az életrajzra, hangsúlyoznunk kell, hogy megérte. Olyan művet vehet a kezébe az olvasó, amely tartalmilag, szerkezetileg és nyelviileg egyaránt szellemi élvezetet jelent és amelyet letéve csak az lehet az érzésünk, hogy a szerző tökéletesen megoldotta a maga elé tűzött feladatot: hitelesen ábrázolta a múlt század második fele jeles katonae gyéniségének és hadvezérének tetteit és tettei mozgató rugóit, szándékait és a megvalósítás lehetőségeit; a vezető katonai

beosztás és az uralkodóházhoz való tartozás között feszülő kettősség egymást erősítő és egymást kioltó hatását. Ezáltal pontosan kijelölte egy eddig vitatott történelmi személyiség helyét annak változó korában és az utókor megítélésében egyaránt. Amikor üdvözöljük e nagyszabású vállalkozást, példaként is állítjuk a hazai életrajzírók elé, egyúttal várjuk mielőbbi magyar kiadását.

Zachar József

TILKOVSKY LÓRÁNT

NÉMET NEMZETISÉG - MAGYAR HAZAFISÁG

Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből

(Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs, 1997. 261 o.)

Hosszú és eredményes történészi pálya eredménye Tilkovszky Lórántnak a magyarországi németiség történetét bemutató kítűnő tanulmánykötete. A szerző, a téma kiváló ismerője és krónikása, nem csak nagy szakmai felkészültséggel, de mély empátiával is vázolja a német népcsoportnak betelepülésétől a közelmúltig terjedő, századunkban rögzőssé váló útját. A tőle megszokott tárgyilagossággal vizsgálja a magyarországi németiségek között jelentős súlyt képező németiség történetét. Tanulmányaiban sorra veszi és elemzi a magyar-német együttélés régebbi és újabb keletű alapvető problémáit, szándéka szerint tükröt tart magyarok és németek elé, ami segíthet feloldani a kölcsönös és őszinte közeledés még meglévő akadályait. Szembeszáll máig is fellelhető hamis nézetekkel, melyek a svábokban a magyarsággal ellenséges, a magyarok életterét és boldogulását immár évszázadok óta veszélyeztető, a háború alatt pedig, a nemzetiszocializmus ötödik hadoszlopaként, egyenesen nemzeti létének megsemmisítésére törekvő népcsoportot láttak. Vitába száll ezzel a – többek között Szabó Dezső által is megfogalmazott, de a Volksbund vezetőségének agresszív, a birodalmi érdekeket kendőzetlenül érvényre juttatni

akaró tevékenysége nyomán széles körben megerősödött, kormányzati köröktől és a baloldali erők háború alatti gondolkodásától sem távol álló – nézettel.

Egyet kell értenünk a szerzővel abban, hogy a negatív jelenségek ellenére nem elsősorban a magyarországi németek szerepén keresztül valósult meg a náci behatolás, nagyobb súllyal váltak annak előidézőjévé a magyar szélsőjobboldal reprezentánsai, de a kormánypárt jobboldalának Berlinből támogatott politikusai is. Tilkovszky joggal utasítja el továbbá a kollektív felelősségre vonás elvének alkalmazását is. A második világháborús szerepük miatt a németekkel szemben kialakult általános ellenszenv, valamint a Volksbund tevékenységének nyomán bekövetkező németellenesség talaján kialakult kollektív számonkérés a magyarországi svábokat sem kímélte. Holott a német népcsoport egésze sohasem azonosult a Volksbunnal, annak egyre agresszívabbá váló vezetőivel. Jelentős részük nem kívánta betölteni a birodalmi kormány és a náci párt által nekik szánt szerepet, félt a Hitler tervei között szereplő kitelepítéstől, nem az elkülönülés, hanem a magyarsággal való együttélés híve volt. A háborús események nyomán egyre kevesebben csatlakoztak a Volksbundhoz, igyekeztek távol maradni, sőt

szembe is fordultak vele. Ebben szerepet játszott a Hűségmozgalom is. A mintegy 30-40 000 főt számláló, a magyar kormány által támogatott szervezet a német megszállásig eredményes propagandát folytatott a Volksbund és az erőszakos SS-toborzások ellen. Vezetői és tagjai közül sokan megbűnhődtek, mikor a megszállást követően a magyar kormány, a szervezetet megszüntetve, kiszolgáltatta őket a bosszúállásnak. Sajnálatos, hogy ez a szervezet, mely még az illegalitásban is megkísérelte az ellenállást, nem talált kapcsolatot a háborúellenes magyar körökkel, melyeknek baloldali törekvéseivel nem tudott azonosulni. Erdemeiket a későbbi kitelepítések során sem igen méltatták az akkori magyar kormányok.

Aligha vitatható, hogy a német nemzetiségek, így a trianoni országhatáron belül élők is, kezdetben várakozásteljes büszkeséggel tekintettek az európai politikában egyre jelentősebb szerepet játszó, nagyhatalmi törekvésektől sem mentes Németországra. Elsősorban a kultúra és oktatás terén várták kielégítetlen igényeik hathatós támogatását. Már mélyen gyökeret eresztettek a magyar talajba, nemzetiségi jogaik gyarapításán kívül zömükben nem is igen kívántak többet az óhazától, különösen nem azt, hogy megszokott életvitelüket, munkájukat és szokásaikat megzavarják. A német területekre történő áttelepülés gondolata épp oly távol állt tőlük, mint a a Wehrmachtban vagy az SS-ben való szolgálat, ahol idegennek számítottak.

Az 1938-ban megalakult Volksbund, a hitleri birodalomhoz való kötődést, a minden német részéről elvárt kötelességteljesítést és ennek ellentétéleként soha nem látott felemelkedést hirdelve, sokáig hatással volt a magyarországi német népesség jelentős részére. A háború kitörését követően azonban a birodalom nevében nem csak a beszervezett tagokkal, de a német népcsoport minden egyes tagjával szemben növekvő követelményeket állítani igyekvő Volksbund-vezetők agresszivitása egyre szélesebb körben keltett visszatetszést. A megkezdődött – és a viszonylag kisszámú önkéntes jelentkező fogytával egyre erőszakosabbá váló – SS-toborzás hatására, mely a magyar állampolgárság elvesztését is jelentette, gyorsan fogyott a birodalommal szembeni

lelkesedés. Ugyanakkor a birodalmi kormány és az SS törekvéseit a magyar szuverenitás megsértése árán is fokozottan érvényre juttatni kívánó Volksbund vezetői és lelkes híveik keltette zaj a magyar lakosság ellenszenvét is kivívta. Figyelemre méltó, hogy a magyar kormány által 1942-től nem kis nyomásra engedélyezett, évi 20 000 főre korlátozott SS-toborzások, ellentében a sokkal korábban indult romániai és szlovákiai toborzással, kevésbé voltak lelkesek és eredményesek. A német nemzetiségű hadkötelesek változatlanul szívesebben szolgáltak a honvédségben, ahol az állomány megbízható és megbecsült részét képezték. Az okokat keresve, aligha tévedünk, ha arra következtetünk, a magyarországi SS-toborzások idején a különböző csatatereken már súlyos és veszteségteljes harcokat vívó és hátráló német erőkhöz képest a honvédségben teljesített szolgálat, egyelőre, a viszonylagos biztonságot jelentette. De megdölgőre készítetett a magyar állampolgárság elvesztése és a háború után várható családok kitelepülés is a Hitler által benépesítendő területek valamelyikére. Elgondolkoztató, hogy míg a doni csatavesztést követően a szétszóródott román alakulatokból a német nemzetiségűek a Wehrmachtba és az SS-kötelékekbe dezertáltak, a hasonló sorsú magyar csapatokban szolgálóknál ez nem fordult elő, hanem osztoztak magyar bajtársaik sorsában. A magyar kormány a német megszállásig a birodalmi illetékesek rosszallása ellenére is sikerrel védte német nemzetiségű állampolgárait az erőszakos toborzástól. Mindamellett szívesen megvált volna a politikai feszültséget forrponon tartó, hangadó Volksbund-vezetőktől és -tagoktól, valamint az SS-be jelentkezőktől és családtagjaiktól. Horthy kormányzónak sem lett volna ellenére egy szélesebb körű áttelepítési egyezmény. A német megszállást követően azonban megváltozott a helyzet. A Sztójay-kormány, mindenben eleget téve a megszállók parancsainak, gátlástalanul kiszolgáltatta német nemzetiségű polgárait. Ez elől a legjobb menedék ekkor is a honvédség volt, amely megvédte a már behívott szolgálatteljesítőket. Hasonlóképpen a még működő magyar hadiüzemek is ragaszkodtak német nemzetiségű munkásaikhoz. Még az 1944 nyári időszakban sem találkozni olyan panasszal,

hogy a német hatóságok nemzeti hovatartozásuk okán bárkit is igyekeztek volna kivonni a termelésből. Igaz, annak lehetőség szerinti biztosítása az ő érdekük is volt. Közismert, hogy a honvédség táborki és törzstiszti karában számosan voltak, akik sváb származásúaknak tudták ugyan, de magyarnak vallották magukat. Sokan névmagyarosítással is nyomatékot adtak ennek. Ők még a Monarchia katonái voltak, akiktől távol állt a náci, vagy más szélsőjobb ideológia, hovatartozásukat a kormányzó és a honvédség feltétlen szolgálata szabta meg. A német hadseregben a hagyományosan kiváló szellemet és harci erényeket felvonultató szövetségest látták. A szerző is utal a sajnálatos tévedésre, amit számosan vallottak a háború alatt és után, hogy az elvetélt kiugrási kísérletek első számú akadályozóit szinte kizárólag a sváb származású tábormokokban és tisztokban kell keresni. A történeti kutatás mindmáig semmi bizonyítékát nem találta annak, hogy elsősorban ők játszottak volna a németek kezére és váltak volna a kiugrási kísérletek kerékkötőjévé. Szerepük ezen a téren sem különbözött a magyar származású tisztokétól, tábormokokétól, akik közül bizony számosan vállaltak dicstelen szerepet. A németbarátság ténye és annak mértéke nem származás kérdése volt a honvédség tisztikarában. Nincs jele annak sem, hogy a magyar hadvezetés és tisztikar tagjai, származásuktól függetlenül, bármikor is hajlandóak lettek volna átengedni német nemzetiségű katonáikat az SS-nek vagy a német hadseregnek, egyetértettek volna az ez irányú német kezdeményezésekkel. Ez elképzelhetetlen volt számukra. Elsőrendű érdekük a ragaszkodás volt megbízható és használható embereikhez.

A helyben maradó, szülőföldjükhöz, vagyonukhoz ragaszkodó németek még rosszabbul jártak, mint elmenekült társaik. Őket is elérte a német nép egészének bűnössé nyilvánításából következő kollektív bűnhődés. A szovjetunióbeli munkatáborok, majd az erőszakos kitelepítés alaposan lecsökkentette a magyarországi német népesség létszámát. Az itt maradottakkal szemben megnyilvánult politikai előítéletek, vagyonvesztéssel is együtt járó, 1949-50-ig terjedő jogfosztottság szétszórta az országban a német népességet, a falvaikban maradtak a

kitelepítettek házaiba beköltöztetett menekültek és áttelepített szlovákiai magyarok mellett kisebbséggé váltak. Ez az idők folyamán megbékéléshez és egymás megbecsülésére épülő együttéléshez, de ugyanakkor jelentős asszimilációs folyamat megindulásához is vezetett.

Dramái erejű a német nemzetiség 1944 őszi evakuálásának leírása. A rövidre szabott és történeti pontosságra törekvő szöveg mély empátiával adja vissza a hosszú és lassan vánszorgó oszlopok vonulásának nyomorúságát. A Brassó-környéki szászok, a bánáti és Szatmár-környéki svábok szekéroszlopai, melyek a megállíthatatlanul közeledő front előtt nagy kerülőkre kényszerültek, kölcsönösen akadályozták egymást a hadművelési területen mozgó magyar és német csapatokkal, s az Alföldön már összekeveredtek az Erdélyből és Kelet-Magyarországról nagy számban menekülő magyarokkal is. A hadművelési területté váló Dél-Dunántúlon pedig csatlakoztak hozzájuk a bánáti és bácskai svábok, nyomukban pedig a bácskai csángó telepések. A német kormány törekvését, bárhogya is igyekezett biztosítani a birodalomba történő kívánatos áttelepülés zavartalanosságát s elkerülni a pánikkeltést, kevés siker kísérte. A hetekig tartó népvándorlás látványa a dunántúli svábok közül sokakat elrettentett attól, hogy osztozzanak a menekülők sorsában. Még a zűrzavarban rendet teremteni igyekvő, az áttelepülést irányító német szervezetek tagjai által terjesztett propaganda és a visszavonuló német alakulatok katonáitól hallott, a szovjet hadsereg által az elfoglalt területeken elkövetett súlyos atrocitásokról szóló történetek ellenére is inkább a maradást igyekeztek választani. A Szálasi-kormányzat hatóságai ugyanakkor már csak azért is támogatták az erőszakos német evakuálási törekvéseket, mert kellett a hely és az élelem a mind kisebb dunántúli területen összetorlódó, nyugat felé igyekvő magyar menekülteknek, illetve magyar és német katonai alakulatoknak.

Végezetül egyet kell értenünk Tilkovszky Lóránttal, hogy a történelmi, majd a trianoni Magyarországon élő német népiség többre törekvő, józan életmódjával, szorgos, főként mezőgazdasági, de ipari tevékenységével is, évszázadokon át példamutató módon járult hozzá az ország gazdagodásához. Tagjai

értékes és asszimilálódó részévé váltak a magyar értelmiségnek, nem különben a szakmáját magas szinten űző iparos és szakmunkás rétegnek. Ők itt akartak élni, ezt tekintették hazájuknak. Ugyanakkor nem róható fel, hogy kapcsolatot tartottak fenn óhazájukkal, melytől kisebbségi jogaik védelmét és támogatását várták egy olyan országban, amely ugyanakkor elszakított vérei jogainak elismertetéséért küzdött. A náci ideológia, Hitler világhuralmi törekvései zömüktől távol álltak, nem azonosították vele magukat. Háború utáni kollektív megítélésük – a Volksbundban működő, a magyarság ellen uszító, a náciakat mindenben kiszolgáló, az SS-ben önként szolgáló, másokat is oda kényszerítő kisebb rész tevékenysége alapján – nem nevezhető igazságosnak. A bűnösök helyett az egész magyarországi német nemzetiség bűnhődött.

Izgalmas olvasmány Tilkovszky Lóránt tanulmányainak gyűjteménye. Az egymásra

épülő, önálló kismonográfiák füzére egyedülállóan fontos szerepet tölt be a magyarországi nemzetiségek történetével foglalkozó történeti irodalomban. Remélhetőleg mielőbb bővített, jegyzetelt nagymonográfia formájában is kézbe vehető lesz. A recenzens a bőség zavarával, ugyanakkor a csekély terjedelemmel küszködve csak egy-egy, érdeklődéséhez közelebb álló kérdés kiemelésére és előtérbe állítására szorítkozhatott. Reméli azonban, hogy ezzel is felkeltette az érdeklődést, s ajánlja a könyvet mindazoknak, akik meg akarják ismerni a Kárpát-medencében együtt élő népek tragédiáitól is terhes történetét, s az évszázados hibákat és értetlenséget követően hajlandóak elfogadni a másságot, az itt élők életének, törekvéseinek sokszínűségét, mint az együttélés legfőbb kritériumát.

Dombrády Lóránd

GOSZTONYI PÉTER

VLASZOV TÁBORNOK

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 1997. 240 o. + 9 o. képmelléklet)

A kollaboráció latin eredetű szó és együttműködést jelent. Pejoratív értelmét a második világháború idején kapta, amikor kollaboránsoknak nevezték azokat, akik a náci megszállóknak dolgoztak. A háború után általában bíróság elé kerültek. Ezt legjobban a „harsány baloldaliak” követelték, nem egyszer azért, hogy elfeledtessék azt az együttműködést, mely 1941 június 22-ig tartott Németország és a Szovjetunió, a náciak és a kommunisták között. Persze normális helyeken más megítélés alá esett egy, a náciakkal túlbuzgóan együttműködő rendőrtisztviselő, mint mondjuk az a jegyhivatali előadó, aki azon ügyködött, hogy lehetőleg élelemhez jusson a lakosság, vagy a gépirónó, akinek gyermekeit kellett eltartania szerény jövedelméből. Ezt már Szimonov is észrevette 1941/42 fordulóján, de akkor még szó szerint életveszélyes lett volna, ha publikálja is. Erre csak a 70-es évek elején

került sor. (*Konsztantyin Szimonov: Egy fiatalember feljegyzései. Budapest, 1971. 163-165. o.; orosz kiadása: 1970.*)

Ám van egy pont, amelyen túl nem lehet vita: ha egy katona átáll az ellenséghez, és esküjét megszegve azontúl ott harcol. Ezt minden országban halállal büntették. A leghigorúbban a Szovjetunióban, hol már a gyanú is súlyos következményekkel járt, az illető tágabb családjára is. És mégis: a német hadsereg oldalán a legszerényebb becslések szerint 750 000 (volt) szovjet állampolgár (más adatok szerint 1 000 000 főnél is több) harcolt! Zömük ugyan nem orosz volt, hanem más nemzetiségű, akik ezt látták egyetlen esélynek arra, hogy megszabaduljanak az orosz elnyomástól. Am *valódi* oroszok is több tízezen jelentkeztek a Szovjetunió elleni harcra. Voltak ilyen tábornokok, sőt politikai tisztak is!

Köztük a legismertebb Andrej